

О.А. Однороженко

РОДОВА ГЕРАЛЬДИКА ВОЛИНСЬКОЇ ЗЕМЛІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIV – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XV СТ.

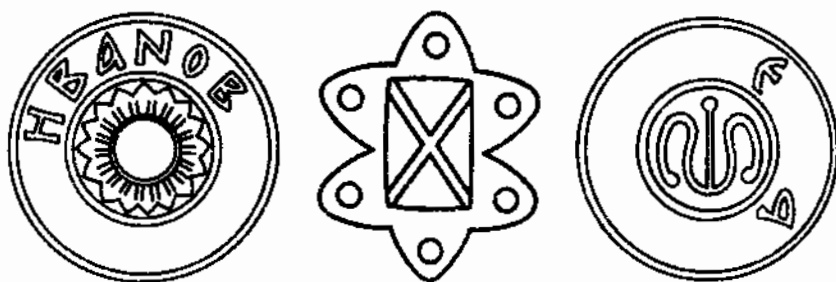
Вивчення родової геральдики Волинської землі доби середньовіччя є критично необхідним для належного розуміння витоків геральдичної традиції в руських землях, оскільки з цього регіону походять найбільш ранні та найзначніші за обсягом відомості щодо руського родового герботворення, які дозволяють відсунути час появи останнього щонайпізніше на середину XIV ст. Вже в цей період родова геральдика Волинської землі вирізняється цілим рядом тих особливостей, які згодом стануть характерною ознакою руської геральдичної системи.

Ключові слова: руська родова геральдика, Волинська земля, пани радні.

До недавнього часу в науковій літературі панувало переконання про доволі пізні походження руської геральдичної традиції. І якщо для руських земель Корони Польської часом появи самобутньої родової геральдики називалося XV ст. [14, с. 110-129], то для центрально-українських земель дата появи власних родових гербів відсувалася на сторіччя пізніше – на другу половину XVI ст. [4, с. 55]. Опрацьований нами архівний матеріал дозволяє суттєво скорегувати дотеперішні уявлення щодо родового герботворення Волинської землі, а разом з тим – руської геральдичної традиції доби пізнього середньовіччя.

Перші відомості про родову геральдику руських земель, які знаходилися в політичній орбіті Великого князівства Литовського і Руського походять від середини XIV ст. В жовтні 1366 р. було укладено “**докончаньк межи королемь польскимъ и княземъ Дмитриємъ**” [1, с. 38-39, п. 19], до якого крім великокнязівської печатки було прикладено також печатки представників ради великого князя Руського Дмитра-Любарта [16, Perg. 254]. Останні були свого часу опубліковані Ф. Пекосінським [3, с. 109; 10, с. 296, 300; 13, с. 317], який втім не зміг їх вірно атрибутувати, а крім того безпідставно намагався розглянути зміст зображених на цих печатках гербів в контексті тогочасної польської геральдики.

Між тим, не важко переконатися, що зображення на печатках волинських панів від 1366 р. не мають нічого спільного з польським герботворенням. Так, на печатці луцького воєводи Івана (яка має круглу форму розміром 25 мм та частково збережений доколловий напис: . . . **ИВАНОВ** . . .) зображено сонце з вісімнадцятьма променями в круглому щиті з зубчастими краями [16, Perg. 254; 17, Rkps 1713, karta 179]. Доволі оригінальною є також печатка пана Івана Мстишинського, яка має шестикутну форму розміром 19x16 мм та зображення косоного хреста на прямокутнику в оточенні шести колечок [16, Perg. 254; 17, Rkps 1713, karta 184].

мал.1: печатка луцького воєводи Івана 1366 р.

мал.2: печатка пана Івана Мстишинського 1366 р.

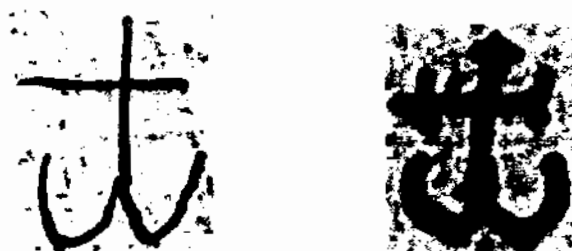
мал.3: печатка пана Васька Кирдесвича 1366 р.

Нарешті печатка пана Васька Кирдесевича (кругла розміром 23 мм) містила в своєму полі знак у вигляді хвилястої літери **М** під стовпом з кулькою вгорі в супроводі довшого напису: [П]Є[УА В] А[СКА КИ]Д [16, Perg.254; 17, Rkps 1713, karta 181]. Зображення на останній при всьому бажанні навряд чи можна ототожнити з польським гербом Новина, як це свого часу зробив Ф.Пекосінський [10, с.296, мал.500; 13, с.317, п.484, мал.306], адже відмінності в їх зображеннях стосуються всіх елементів конструкції, натомість знак з печатки 1366 р. має безумовні паралелі з тогочасним та пізнішим руським герботворенням.

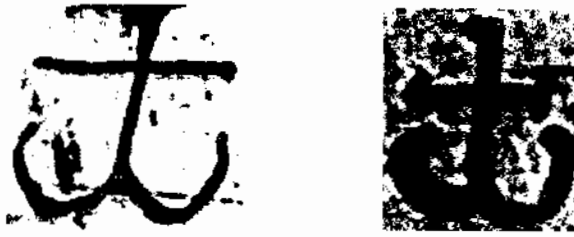
мал.4: герб пана Васька Кирдесевича з печатки 1387 р.

мал.5: герб пана Васька Кирдесевича з печатки 1388 р.

мал.6: герб пана Андрія Романковича з печатки 1387 р.

мал.7: герб пана Андрія Романковича з печатки 1388 р.

мал.8: герб пана Єська Романковича з печатки 1387 р.

мал.9: герб пана Єська Романковича з печатки 1388 р.

Крім того, варто відзначити, що Васко Кирдєєвич користувався в 1387 та 1388 р.р. двома печатками, зображення на яких не має абсолютно нічого спільного з гербом Новина. Малюнки цих гербів відтворено в рукописному каталозі кінця XVI ст. “Adnotationes spectantes ad familias”, автором якого був Ян Замойський. На першій з цих печаток від 12 жовтня 1387 р. було зображено знак у вигляді літери **X** з загнутими горішніми кінцями під хрестиком [15, AZ, Sygn.33, st.678; 12, с.61, п.538]. На іншій (при документі від 10 жовтня 1388 р., який хоч і зберігся в оригіналі, але втрапив печатки, які були свого часу привішені до нього – **Васко Кирдѣевич ... к сеи грамоти наши пѣчати привисили**) [16, Perg.1044] – знак у вигляді півкола кінцями вправо з двома відгалуженнями ліворуч під хрестиком [15, AZ, Sygn.33, st.679; 12, с.62, п.546]. При тих же документах від 1387 р. [15, AZ, Sygn.33, st.678; 12, с.61, п.537, п.539] та 1388 р. [15, AZ, Sygn.33, st.679; 12, с.62, п.545, п.547] знаходилися також печатки ще двох волинських панів Андрія та Єська Романковичів (**Андрѣико Романкович и Єско Романкович ... к сеи грамоти наши пѣчати привисили**) [16, Perg.1044], на яких було зображено родовий знак у вигляді хреста з подвійним розгалуженням здолу [15, AZ, Sygn.33, st.678-679].

Наступні відомості про родову геральдику Волині походять з часів великого князя Литовського і Руського Свидригайла Ольгердовича (1430 – 1452). Від тієї доби збереглася порівняно чисельна група документів, деякі з яких мали при собі відбитки печаток панів радних, що входили в господарську раду Свидригайла. Відкриває цей ряд печатка (при документі від 6 вересня 1431 р.) одного з найвизначніших сподвижників великого князя – пана радного (1431 – 1445), віленського старости (1431) та київського воеводи (1437) Юрши, на якій в готичному щиті було вміщено знак у вигляді перехрещеної стріли вістрям вгору з піввістрям здолу в супроводі напису: + **ПЕЧАТЬ ПАНА ЮРШИ** (кругла розміром 20 мм) [15, Perg.4451]. Прорис цієї печатки було вміщено також в “Adnotationes spectantes ad familias” (sigillum quartum, vt videtur Iurza capitanei Vlnensis) [15, AZ, Sygn.33, st.668; 12, с.47, п.383] та інших виписках Яна Замойського під 1431 р. та 1437 р. (Iursa palatini Kiowien) [15, AZ, Sygn.33, st.453]. Свого часу Вацлав Рулікоський в своєму рукописному гербовнику подав опис та прорис цієї печатки з посиланням на інформацію І.Лелевеля (Jursza v. Jurszyn – Stanko Stankiewicz Jursza Lelewel przylacza jego z takim znakiem i tłumacza że to jest monogram czli powiązanie głoski **IVPŠA** wyrażajace Jursza), які виявилися втім цілком невірними.

мал.10: печатка пана Юрши 1431 р.

мал.11: печатка пана Симка Клюковича 1431 р.

При цьому ж документі, від 6 вересня 1431 р., свого часу знаходилося ще кілька печаток панів радних, з яких до сьогодні збереглася лише одна – пана Симка Клюковича, що мала круглу форму розміром 23 мм з відчутно пошкодженим написом: + s + ... та зображенням в готичному щиті герба у вигляді трьох врубів (*sigillum septimum: Wrembi, vt videtur Czemkonis Klukouicz*) [15, Perg.4451; AZ, Sygn.33, st.668; 12, с.48, п.386], який в пізніших джерелах відомий під назвою Корчак. Аналогічне зображення, згідно з відомостями які подав в “*Adnotationes spectantes ad familias*” Ян Замоїський (*sigillum nonum, vt videtur, Bohouitin: Wrembi*) [15, AZ, Sygn.33, st.668; 12, с.48, п.388], знаходилося також на печатці пана радного (1431 – 1437) Боговитина, яка до сьогодні не збереглася [15, Perg.4451].

Згідно з інформацією Яна Замоїського при господарському документі від 1437 р. знаходилися відбитки ще кількох печаток панів радних, дві з яких належали господарським маршалкам Василю Андрійовичу та Андрію Васильовичу [15, AZ, Sygn.33, st.453]. На першій з них було вміщено зображення знака у вигляді стріли з вістрям вгору з перехрещеним відгалуженням праворуч та перехрещеним відгалуженням вліво на долішньому кінці. Друга печатка мала аналогічне зображення, але цього разу долішнє відгалуження було навскісним. Подібність знаків, а також імена власників печаток вказують на їх приналежність до одного роду, окреслити який докладніше наразі не видається можливим.

мал.12: герб пана Василя Андрійовича з печатки 1437 р.

мал.13: герб пана Андрія Васильовича з печатки 1437 р.

Очевидно, на печатках інших панів руського походження, які входили до складу ради великого князя Свидригайла, також були вміщені відповідні родові герби, щодо

яких втім ми можемо висловити лише певні припущення спираючись на пізніші відомості про гербогворення їхніх нащадків. Так, можна припустити, що рід панів радних Мишковичів (Калениковичів), який в господарській раді Свидригайла Ольгердовича був представлений відразу трьома особами – паном радним (1437) Єськом Мишковичем (**пан Єско Мишкович**) [5, п.35], паном радним (1451) Андрієм Мишковичем (**пан Андрей Мишкович**) [5, п.47] та паном радним і господарським підканцлером (1446 – 1451) Сеньком Калениковичем Мишковичем (**пан Сенко подканцлерий**) [5, п.47], користувався гербом з зображенням шестипроменевої зірки над півмісяцем, що лежить рогами догори (оскільки дане зображення має виразну подібність з польським гербом Леліва, то в даному разі важко встановити чи маємо перед собою зразок суто руського гербогворення, яке в цілому досить широко по-слуговувалося фігурами півмісяця та зірки, чи перед нами один з нечисельних в добу середньовіччя прикладів запозичення руськими родами польських гербів), на що вказує використання в подальшому нащадками названих вище панів радних – панами Каленицькими [6, с.137; 7, том V, с.9] та панами хоруговними [2, с.473] Тишкевичами [6, с.137-138; 7, том IX, с.173] саме цього зображення в якості власних родових гербів.

Вірогідною є також реконструкція тогочасного родового герба панів радних Семашків, які в раді великого князя Свидригайла також були представлені трьома особами: пан радний (1434 – 1445) Семашко (**пан Семашко**) [4, с.142; 5, п.30, 36], пан радний (1445) Семашко Єпифанович [4, с.142] та пан радний (1451 – 1452) Семашко Михайлович (**панъ Семашко Михайловичъ**) [5, п.49]. Адже впродовж всього XVI ст. рід панів хоруговних [2, с.473] Семашковичів (Семашків) незмінно користувався зображенням герба у вигляді літери **М** під хрестом, з незначними лише варіаціями [16, Perg.1168].

Врешті, видається логічним припустити, що пани радні Грицько Шилович Кирдеевич (**панъ Грицько Кирдѣевичъ**) [5, п.38], господарський маршалок (1433) Андрій Джуса (Джусич) (**панъ Андрей Джуса маршалокъ нашъ**) [5, п.38] та земський маршалок (1446 – 1452) Петрашко Ланевич Кирдеевич Мильський (**пан Петраш Мылский маршалок земский**) [5, п.47], які були представниками різних відгалужень роду Кирдеевичів, користувалися гербом, що в пізніших джерелах фігурує під назвою Кирдея (щит розтято: в першій частині – три лілії в стовп) [9, с.700; 10, с.70]. Оскільки саме цим зображенням користувалися в подальшому в якості власних родових гербів пізніші представники родів Шиловичів (Олізаровичів, Кирдеїв-Шиловичів), Кирдеїв-Мильських та Джус (Кирдеевичів-Джусичів) [8, с.1125; 6, с.86].

Певне припущення можна зробити також щодо імовірного зображення на печатці пана радного (1444) Михайла Єловича (**панъ Михаилъ Єлович**), яка була привішена до документа від 15 серпня 1444 р. [5, п.43], алже його нащадки в XVI ст. користувалися в основному гербом з зображенням знаку у вигляді п'ятипроменевої зірки під перехрещеною лілією [8, с.1127; 9, с.862; 6, с.214; 7, том VI, с.328]. При цьому ж документі знаходилися також печатки пана радного (1444) Ляха Конюсько-го (**панъ Ляхъ Конюський**) [5, п.43] та пана радного (1432 – 1451) [4, с.138] Маса Гулевича (**панъ Маско Гулевич**) [5, п.43], на сьогодні нажалі втрачені. Щодо зображення на першій з них не можна зробити навіть гіпотетичних припущень, а ось

герб панів Гулевичів можна реконструювати за зображенням на печатці пана Пахна (Павла-Пархома) Васьковича Гулевича від 1486 р. Відомості про його герб подав у одній зі своїх робіт Ф.Пекосінський – він являв собою знак у вигляді півкола кінцями догори під довгим хрестом [11, с. 114-116, мал.499].

Втім, на сьогодні невідомими залишаються герби більшості панів радних Великого князівства Литовського і Руського часів Свидригайла Ольгердовича, серед яких: пани радні Іван (пан **Иван Волотович**) [5, п.44] та Андрій (пан **Андрѣй Волотович**) [5, п.48] Волотовичі, Іван Чорний (панъ **Иванъ Черный**) [5, п.38, 44], Саваст'ян (панъ **Савастѣанъ**) [5, п.38], Киркидий (панъ **Киркидий**) [5, п.30], земський маршалок (1437 – 1446) Іван Козарин (пан **Козарин маршалок земский**) [5, п.44, 48, 49], староста кам'янецький (пан **Ластовскій староста каменецкий**) [5, п.35] Ластовський, Петро Войницький (пан **Петръ Войницкий**) [5, п.35], Гринько Сурвиллович (пан **Гринко Сурвиллович**) [5, п.35], Михайло Мошенський (пан **Михайло Мошенский**) [5, п.35], Окушко Толкачевич (пан **Окушко Толкачевич**) [5, п.36, 41], господарський маршалок (пан **Юри маршалок нашъ**) [5, п.41] Юрій, староста луцький Немира Резанович (пан **Немира староста луцкий**) [5, п.47, 48, 49], господарський крайчий (1446 – 1451) Федько Хомич (пан **Федко крайчий**) [5, п.47], Івашко Невлич (**Ивашко Невълич**) [5, п.48] та ін.

Як бачимо дослідження геральдичної спадщини Волинської землі XIV – XV ст. потребує подальшого розвитку – в першу чергу віднайдення та введення до наукового обігу нових джерел. Разом з тим і відомий на сьогодні в нашому розпорядженні матеріал дозволяє говорити про наявність доволі опрацьованої та самобутньої системи родового герботворення на землях Волині вже в цей період.

Література:

1. Грамоти XIV ст.- К., 1974.
2. Любавский М. Литовско-русский сейм. Опыт по истории учреждения в связи с внутренним строем и внешнею жизнью государства.- М., 1901.
3. Пекосинский Ф. Источники русской геральдики // Heraldica.- Том 1.- СПб., 1900.- С.96-109.
4. Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна).- К., 1993.
5. Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie.- Том I.- Lwów, 1877.
6. Kojalowicz W. Herbarz rycerstwa Wielkiego Księstwa Litewskiego.- Kraków, 1897.
7. Niesiecki K. Herbarz Polski.- Том I – X.- Lipsk, 1839 – 1845.
8. Paprocki B. Gniazdo cnoty skąd herby rycerstwa sławnego Królestwa Polskiego, Wielkiego Księstwa Litewskiego, Ruskiego y inszych panstw początek swoy maia.- Kraków, 1578.
9. Paprocki B. Herby rycerstwa polskiego.- Kraków, 1854.
10. Piekosiński F. Heraldika polska wieków średnich.- Kraków, 1899.
11. Piekosiński F. Herbarz szlachty polskiej wieków średnich.- Kraków, 1905.
12. Piekosiński F. Jana Zamojskiego notaty heraldyczno-sfragistyczne // Studya, rozprawy i materiały z dziedziny historii polskiej i prawa polskiego.- Том VII.- Kraków, 1907.
13. Piekosiński F. Pieczęcie polskie wieków średnich.- Kraków, 1899.

14. Wyrostek L. Ród Dragów-Sasów na Węgrzech i Rusi Halickiej.- Kraków, 1932.
15. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie.
16. Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie.
17. Muzeum Narodowy w Krakowie.

О.А. Однороженко

Родовая геральдика Волынской земли во второй половине XIV – первой половине XV ст.

Изучение родовой геральдики Волынской земли периода средневековья является критически необходимым для адекватного понимания истоков геральдической традиции Руси, поскольку именно из этого региона исходит наиболее ранняя и наиболее значительная по объёму информация по родовой геральдике Руси, которая позволяет отнести время появления последней по крайней мере на середину XIV в. Уже в этот период родовая геральдика Волынской земли отличается целым рядом тех особенностей, которые со временем определяют характерные признаки геральдической системы Руси.

Ключевые слова: родовая геральдика Руси, Волынская земля, пань радные.

О.А. Odnorozhenko

Family Heraldry of Volhynia in the Second Half of the XIV Century – First Half of the XV Century.

It is crucial to explore family heraldry of medieval Volhynia to adequately understand origins of heraldic tradition of Rus, since it is from this region that the most ancient and the most voluminous information on family heraldry of Rus is obtained. The information permits to date the beginnings of the latter at least by mid-fourteenth century. In this period family heraldry of Volhynia is already notable for a series of special features that would later on characterize heraldic system of Rus.

Key words: family heraldry of Rus, Volhynia, barons.